

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 677:316.343-058.14(497.4Litija)"1886/1986"

Prejeto: 21. 6. 2011

France Kresal

dr. zgod., znanstveni svetnik v pokoju, Jamova ulica 64, SI-1000 Ljubljana

Sto let razvoja Predilnice Litija 1886–1986

IZVLEČEK

V slovenski tekstilni industriji je litijska predilnica pomenila enega največjih predilskih obratov. Število zaposlenih delavcev je nihalo od 300 do 450 v prvem obdobju obratovanja pod firmo komanditne družbe Schwarz, Zublin & Co. pred prvo svetovno vojno. Ko je bila predilnica v okviru Mautnerjevega tekstilnega koncerna, je bilo v tovarni zaposlenih okrog 650 delavcev do druge svetovne vojne, med vojno se je število zmanjšalo, oktobra 1944 je prenehala obratovati. Ko je bila litijska predilnica v državni lasti, je od 1946 do 1950 v tovarni delalo od 900 do 1200 delavcev, ko je bila tovarna v družbeni lasti, je število zaposlenih znašalo 700 do 800 delavcev, ko pa je bila v osemdesetih letih zgrajena nova tovarna, se je število zaposlenih zvišalo na 1000 do 1200 delavcev.

KLJUČNE BESEDE

Litija, predilnica, kapital, proizvodnja, delavci, življenjske razmere, plače

ABSTRACT

THE HUNDRED-YEAR DEVELOPMENT OF THE LITJA SPINNING MILL 1886–1986

The Litja Spinning Mill was one of the largest spinning factories in Slovenian textile industry. During the first period of its operations under the limited partnership Schwarz, Zublin & Co. before World War I, the number of workers ranged between 300 and 450. Within the framework of Mautner's Textile Works Incorporation, the spinning mill employed about 650 workers until World War II; their number declined during the war and in October 1944 the factory was put out of operation. During the period 1946–1950, when brought under state ownership, the Litja Spinning Mill employed between 900 and 1200 workers; later, under social ownership, the number of workers ranged between 700 and 800, and following the construction of a new factory in the 1980s it increased to between 1000 and 1200.

KEY WORDS

Litija, spinning mill, capital, production, workers, living conditions, wages

Razvoj litijske predilnice v okviru avstrijske tekstilne industrije do prve svetovne vojne

Tekstilno tovarno v Litiji je zgradila komanditna družba Schwarz, Zublin & Co., ki je bila ustanovljena 19. aprila 1886 in je imela svoj sedež v Litiji. Osnovni kapital je znašal 930.000 kron. To je bil tržaški, a predvsem avstrijski kapital.¹

Tržaški trgovec Julij Schwarz je 15. januarja 1886 kupil 45 hektarjev veliko posest v Litiji poleg železniške postaje in v bližini nekdanje topilnice svinca. Posest je bila v naselju Gradec v katastrski občini Hotič; obsegala je 33 ha njiv in pašnikov ter 12 ha gozda. Posest je prodal lesni trgovec Franc Hren iz Ljubljane, ki je bil prej posestnik v Gradcu pri Litiji. Za to posest z vsemi gospodarskimi poslopji in stanovanjsko hišo je Julij Schwarz odštél 30.000 florintov ali goldinarjev, kar je po valutni reformi iz leta 1896 znašalo 60.000 avstrijskih kron. Nakup tolikšnega posestva je bil sestavni del podjetniškega programa tržaškega trgovca Julija Schwarza, ki je 19. aprila 1886 podpisal družbeniško pogodbo o ustanovitvi komanditne družbe Schwarz, Zublin & Co. s sedežem v Litiji. Evgen Zublin je bil trgovec z bombažem iz Manchesterja. Tako on kot Schwarz sta bila javna družbenika in sta za posle komanditne družbe jamčila z vsem svojim premoženjem. Za svoje delo pri vodenju pod-

jetja sta dobivala po 16.000 kron letne plače; danes bi rekli, da sta bila menedžerja. V družbi je bilo še sedemnajst komanditistov, ki so v podjetje vložili svoj denar v skupnem znesku 465.000 florintov. Pogodba je bila podpisana za deset let. Leta 1896 so jo obnovili in ob tej priliki so trije komanditisti izstopili, dva pa sta svoje vloge zvišala, tako da je nova osnovna glavnica znašala 485.000 goldinarjev oziroma 970.000 kron.

Za potrebe obratnega kapitala je leta 1908 družba pri Ljubljanski kreditni banki najela 600.000 kron posojila. Tako veliko posojilo se komanditni družbi Schwarz, Zublin & Co. iz Litije ni izšlo in leta 1909 jo je odkupila Bombažna predilnica in tkalnica Ritter, Rittmeyer & Co. iz Gorice. Kupo-prodajno pogodbo sta 18. januarja 1909 podpisala Julij Schwarz in prokurist dr. Arminio Brunner. Litijska komanditna družba se je razšla, vplačana glavnica se je znižala za 14% in deležniki so bili poplačani z minimalno izgubo, prej pa so bili 20 let udeleženi pri dobičku.

Litijska predilnica je tako postala last komanditne družbe Ritter, Rittmeyer & Co. iz Gorice. Še istega leta je družba prišla pod prisilno upravo, ki jo je uvedlo trgovsko sodišče v Trstu. Zaznamek prisilne uprave je bil že po šestih dneh izbrisan, ker je 18. februarja 1909 novoustanovljena delniška družba Vereinigte österreichische Textilindustrie jamčila

Pogled na tovarniške objekte leta 1929. V ospredju je dimnik topilnice svinca, ki je bil pozneje porušen (Kresal, Predilnica Litija 90 let, str. 21).

¹ Kresal, *Razvoj Predilnice Litija*, str. 15–38.

za kredit v znesku 3,740.000 kron. Končno je 15. junija 1912 tekstilni koncern Mautner postal lastnik vsega premoženja firme Ritter, Rittmeyer & Co in s tem tudi predilnice v Litiji. Tako lastniško stanje je bilo do leta 1919, ko je bil na vse premoženje Predilnice Litija vpisan sekvester.²

Komanditna družba je bila zelo heterogeno sestavljena. Javna družbenika Julij Schwarz in Evgen Zublin v podjetje nista vložila svojega kapitala. Iz seznama sedemnajstih komanditistov, ki so vložili svoj denar v osnovno glavnico, pa zasledimo močnejšo skupino devetih podjetnikov, ki so imeli tovarne v Salernu in Neaplju; ti so vložili 66% osnovne glavnice. Od teh moramo na prvem mestu omeniti šest članov družine Wenner, ki so vložili 340.000 kron, in dva člana družine Schlaepfer, ki sta vložila 250.000 kron; ostalih devet komanditistov je imelo manjše vloge od 20.000 do 70.000 kron. To so bili trgovci in rentniki iz Genove, Neaplja, Torina, Pordenona. Nobeden od teh komanditistov v poslovanju družbe ni sodeloval, tudi koncern, ki je pozneje prevzel litijsko predilnico, ni povezan s temi imeni. V prvem desetletju poslovanja litijske predilnice sicer nastopa trgovska družba Figli di Jacob Schwarz iz Trsta kot kupec blaga, vendar v manjšem obsegu. Mnogo pomembnejši sta bili tržaški firmi Kufler & Winterstein, ki je bila glavna dobaviteljica bombaža, in Figli di Jacob Brunner, ki je bila glavna odjemalka prediva in tkanin. Ti dve firmi pa sta bili že povezani z dunajskim Creditanstaltom in Mautnerjevim koncernom, ki je pozneje prevzel litijsko predilnico.

Družba Schwarz, Zublin & Co. je imela ob ustanovitvi zelo širokopotezne načrte. V Litiji je nameravala zgraditi tekstilno tovarno s 24.048 vreteni veliko predilnico in tkalnico s 720 tkalskimi stroji, zaposlovala naj bi 1500 delavcev, vendar tega načrta niso izvedli v celoti. Tovarna je začela obratovati s 3250 vreteni in 96 tkalskimi stroji ter je zaposlila 150 delavcev. V prvih desetih letih obratovanja so razvili samo predilnico, ki je imela 24.000 vreten, tkalnice pa ne. Pač pa so leta 1901 v Varaždinu zgradili tkalnico s 160 tkalskimi stroji. V Litiji je bilo odslej zaposlenih okrog 350 do 430 delavcev, v Varaždinu pa 220.³

Leta 1909 se je komanditna družba razšla, tekstilna tovarna v Litiji pa je postala last družine Brunner iz Trsta. Ta je litijsko predilnico združila s svojima tovarnama v Gorici in Ronchiju pod firmo Ritter, Rittmeyer & Co. Tega leta so litijsko tovarno tehnično preuredili. Predilnico so modernizirali in jo z novimi stroji povečali na 34.000 vreten, tkalnico pa preselili v Gorico. Leta 1912 jo je prevzel Mautnerjev tekstilni koncern.⁴

Šlo je za koncentracijo kapitala pod okriljem velikih bank s sedežem na Dunaju. Tržaški kapital, ki je prej razvijal tekstilno industrijo na Primorskem in segal tudi na Kranjsko, se je zadušil v močnejšem dunajskem kapitalu. Dunajski kapital je prevzemal obstoječa industrijska podjetja in ustanavljal delniške družbe za upravljanje novih podjetij, kjer pa so samo proizvajali; o vsem so odločali na Dunaju. Tekstilni koncern Mautner, ki je bil v lasti dunajskega Creditanstalta, je pred prvo svetovno vojno združil pomemben del tekstilne industrije v Avstriji. Njegov kapital je znašal 44 milijonov kron. Mautnerjeve tekstilne tovarne so imele 858.000 vreten, 8.600 statev in zaposlovale so okrog 17.000 delavcev.

Vse tekstilne tovarne na slovenskem ozemlju (razen tekstilne tovarne v Trziču na Gorenjskem) je leta 1912 združila delniška družba Vereinigte österreichische Textilindustrie A.G., Wien. Ta družba je združevala tudi mnoge druge tekstilne tovarne v Spodnji Avstriji in na Češkem. Ustanovil jo je Mautner s sodelovanjem dunajskega Bodencreditanstalta. Upravni svetniki so bili: Artur Kuffler, predsednik združenja avstrijskih bombažnih predilnic in tkalnic, predsednik Bodencreditanstalta, upravni svetnik več tržaških podjetij in vseh družb Mautnerjevega tekstilnega koncerna; dr. Armin Brunner, tržaški podjetnik in finančnik, upravni svetnik več tekstilnih družb na slovenskem ozemlju; Alfred Herzfeld, predstavnik Bodencreditanstalta in Mautnerjevega tekstilnega koncerna; Isidor Mautner, predsednik upravnega sveta Mautnerjevega tekstilnega koncerna; Stefan Mautner in Ludwig Schüller sta bila upravna svetnika vseh koncernovih družb; Adolf Brunner, Max Brunner in Richard Brunner so bili upravni svetniki tekstilnih družb na slovenskem ozemlju, ki so prišle v koncern.⁵

Tekstilne tovarne na slovenskem ozemlju, ki so bile združene v Mautnerjevem koncernu, bilo jih je sedem, so imele okrog 158.000 vreten, 650 statev, zaposlovale so okrog 2.750 delavcev in so pomenile majhen delež njihovih proizvodnih kapacitet. Leta 1913 je bilo na Slovenskem izdelanega tekstilnega blaga v vrednosti 15 milijonov kron, za skoraj 43 milijonov kron pa je bilo uvoženega iz Avstrije in zlasti iz Češke.⁶

Tekstilna industrija na slovenskem ozemlju v okviru Avstrije ni veliko pomenila in še locirana je bila daleč stran od tekstilnih središč. Vendar so bile tovarne sodobne, moderno opremljene in tudi ne manjše, kot je bilo avstrijsko povprečje. Vse so obratovala v na novo zgrajenih ali preurejenih tovarniških zgradbah. Predilnica v Litiji se je ponašala z vodnim stolpom, železniškim industrijskim tirom in s primerno visokim dimnikom, kar je pomenilo, da

² Kobe-Arzenšek, *Tekstilna proizvodnja*, str. 376–381.

³ Kresal, *Razvoj Predilnice Litija*, str. 16–20.

⁴ *Compass*, 1915, str. 740.

⁵ *Compass*, 1915, Personenverzeichnis, str. 740.

⁶ Brežigar, *Osutek*, str. 119–121.

je imela urejeno komunalno in prometno infrastrukturo ter lastno energetska bazo. Za pogonsko moč so naše tekstilne tovarne uporabljale parne stroje, vodne in parne turbine, za razsvetljavo električno energijo iz lastnih elektrarn. Tekstilna tovarna v Preboldu je za razsvetljavo uporabljala plin iz lastne plinarne in ga tudi oddajala za razsvetljavo mesta. Tekstilne tovarne so med prvimi uporabljale električno energijo, najprej za razsvetljavo, potem tudi za pogon strojev. Tovarna sukna Alojz Krenner v Škofji Loki je že leta 1893 dobila prvi električni generator in je od leta 1910 električno energijo oddajala tudi mestu. Tudi Predilnica Litija je že leta 1893 dobila električni generator za pogon vodne črpalke in pozneje tudi za razsvetljavo. Problem tekstilne industrije na Slovenskem ni bil v neustreznih tovarnah ali v njihovi tehnološki zaostalosti, pač pa jih je bilo premalo in prepočasno so se razvijale, ker ni bilo kapitala, za investiranje tujega ni bilo interesa, lastne akumulacije ni bilo dovolj, dobiček pa se je odlival v tujino.⁷

Socialni in materialni položaj delavcev v litijski predilnici do prve svetovne vojne

Delovna sila je v tekstilne tovarne prihajala iz bližnje in daljne okolice, kolikor so pač dopuščale takratne prometne razmere. Predelavci mojstri in uradniki pa so prišli z Dunaja, iz Sudetov in iz Trsta. Predilnica Litija je za vodilno osebje in za tekstilne strokovnjake zgradila več stanovanj. Tudi za delavce so zgradili večje število stanovanj. Že leta 1898 so začeli graditi delavsko kolonijo, ki se je imenovala Za Savo, delavsko kuhinjo ter enodružinske hiše za mojstre in uradnike; leta 1906 so zgradili tudi zdravstveno ambulanto za potrebe bolniške blagajne. Leta 1907 je 51 delavk stanovalo v tovarniških stanovanjih, večina pa jih je stanovala v Dekliškem domu.⁸

Litija in okoliško prebivalstvo niso takoj sprejeli dela v novi tovarni. Več let je trajalo, da je nastalo dovolj veliko jedro stalne delovne sile za razmeroma veliko tovarno. Občina Litija je leta 1880 štela 1498 prebivalcev, sama Litija pa le 670. Po prihodu Predilnice se je do leta 1910 število Litijanov povečalo na 1382. Vendar v občini Litija takrat ni bila samo Predilnica; bile so še štiri apnenice, dva kamnoloma, ena barvarna in več vrvarjev, trije brodarji, ogljarna, pet opekarn, dva plavža svinca, steklarna, deset strojarn in usnjarn ter enainpetdeset žag. Vodstvo Predilnice Litija se je prvih deset let pritoževalo nad velikim pomanjkanjem ustrezne delovne sile, ki je onemogočala hitrejši razvoj tovarne. Delavce so pripeljali tudi od drugod, iz Hrvaške iz okolice Karlovca, iz Duge Rese in iz Varaždina. Vodstvo se

je pritoževalo nad veliko fluktuacijo delovne sile; delavci so odhajali drugam, v predilnico Tržič, na Nemško in v Ameriko. Ko je litijska predilnica začela obratovati, je bil delovni čas že omejen na 11 ur dnevno in obrtni inšpektorati so uspešno nadzirali spoštovanje določil obrtnega reda iz leta 1885. Obrtna oblast je sicer dovoljevala podaljševanje delovnega časa, vendar samo, če so za to bile posebne potrebe.

Leta 1887 so v litijski predilnici zaposlili prvih 145 delavcev. Samo 70 je bilo odraslih, ostali so bili mladoletni, ki naj bi se dela v predilnici šele priučili; bilo je 45 deklet in 35 fantov, starih manj kot 16 let. V tovarni so bili takrat samo štirje mojstri. Pozneje je prišlo še 15 predelavcev in več drugih tekstilnih strokovnjakov ter 15 uradnikov. Podjetje je vodil Julij Schwarz sam. Ubadal se je z mnogimi težavami in iskal rešitve tudi v nezakonitem poslovanju. Iz poročil obrtnega inšpektorata izvemo, da je leta 1888 plačal kazen 50 goldinarjev, ker je zaposloval otroke pod 14 let starosti in se posluževal nadurnega dela. Izvemo tudi, da je izplačeval nižje mezde, kot so bile običajne v drugih sorodnih podjetjih. Z leti so se razmere uredile in v predilnici je nastal stabilen delovni kolektiv iz Litijanov in okoliških prebivalcev. Pregledali smo plačilne knjige za leta od 1896 do 1907, ki so bile ohranjene v litijski tovarni. Zasedovali smo imena vseh delavcev, ki so bila v plačilnih seznamih teh let, in izračunali, da je znašal osip delavcev od 15 do 20 odstotkov v posameznem letu. Ugotovili pa smo tudi, da ta fluktuacija ni zajemala skupine okrog 200 delavcev; njihova imena so bila v plačilnih seznamih vsa obravnavana leta. V fluktuacijo je bila torej zajeta samo ena tretjina delavstva. Dalje smo ugotovili zelo veliko primerov, ko je bilo v tovarni zaposlenih po več družinskih članov ali pa sorodnikov.

Delavski zaslužki so bili v Litiji nižji kot v podobnih tovarnah v Tržiču, Ljubljani in Preboldu. V tabeli bomo navedli strukturo delavskih mezd v litijski predilnici za leta 1896, 1898, 1904, 1907 in 1913. Delavce smo razdelili v štiri kategorije: mladoletni pomožni delavci, delavke, delavci, predelavci, in izračunali njihove povprečne mezde.

Tedenske mezde v Litiji (v kronah)

Leto	Mladoletni	Delavke	Delavci	Predelavci
1896	5	7	9,2	18
1898	5,2	8,6	9,6	18
1904	7,6	9,5	11,0	18
1907	8,2	9,5	12,8	22,3
1913	9,4	11,4	15,4	26,5

⁷ Kresal, Vloga in pomen, str. 85–91.

⁸ Kresal, Razvoj predilnice, str. 44–45.

»Na Stavbah« je zraslo novo naselje – na sliki šest stanovanjskih blokov leta 1976 (Kresal, *Predilnica Litija* 90 let, str. 116).

Leta 1907 je bil uveden nov način plačevanja akordnega dela. Vsak delavec je imel določeno garantirano dnevno mezdo. Če je delavec na akord zaslužil več, kot je znašala njegova garantirana dnevna mezda, je prejel akordno mezdo, če pa je na akord zaslužil manj, je prejel dnevno garantirano mezdo; povprečni akordni zaslužki so za 5% presegali garantirane mezde. Ker so po številu prevladovali slabše plačani delavci, je bil življenjski standard večine tekstilnega delavstva v Litiji slab, se je pa izboljševal.⁹

Način izplačevanja mezd je določal zakon o noveli k obrtnemu redu z dne 8. marca 1885. Mezda se je obračunavala in izplačevala vsak teden. Izplačana je morala biti v gotovini. Dopustno je bilo v mezde vračunavati stanovanje, hrano in uporabo zemljišča. Prepovedano pa je bilo namesto gotovine izdajati posebne konsumne znamke (bone). Za prehrano v delavski kuhinji v Litiji so odtrgovali po 4 krone na teden. Od mezd so odtrgovali tudi za deputatni premog, ki so ga delavci lahko nabavljali pri tovarni po njenih režijskih cenah.

Ko je litijska predilnica začela obratovati, je bilo v Avstriji že uvedeno obvezno bolniško in nezgodno zavarovanje. Nezgodno zavarovanje je urejal zakon z dne 28. decembra 1887; bilo je ločeno od bolniškega zavarovanja in tudi organizirano je bilo posebej. Tovarniški delavci so bili zavarovani pri delavskih nezgodnih zavarovalnicah; za Kranjsko in Primorsko je bil sedež v Trstu, za Koroško in Šta-

jersko pa v Gradcu. Vse stroške nezgodnega zavarovanja je moral pokrivati delodajalec. Bolniško zavarovanje je urejal zakon z dne 30. marca 1888. Izvajale so ga bolniške blagajne, ki so bile okrajne, obratne in združne. Podjetnik, ki je zaposloval več kot 100 delavcev, je lahko ustanovil svojo bolniško blagajno ali pa je svoje delavce prijavil v okrajno bolniško blagajno.¹⁰ Litijsko podjetje Schwarz, Zublin & Co. je svoje delavce prijavilo pri okrajni bolniški blagajni v Zagorju, ki je štela 840 članov. Leta 1911 je bila v litijski predilnici ustanovljena obratna bolniška blagajna. Za delovanje bolniške blagajne so morali delavci prispevati dve tretjini zneskov, eno tretjino pa delodajalec, vendar prispevek delavcev ni smel presegati 3% njihovih mezd. Zavarovanci so imeli pravico do zdravniške oskrbe, porodniške pomoči, zdravljenj in ob boleznih denarno podporo v višini 60% zavarovane mezde; boleznina je lahko trajala največ 20 tednov, podpora porodnici pa največ štiri tedne po porodu. Zdravljenje v bolnišnici je bolniška blagajna krila največ štiri tedne. Ob smrti zavarovanca je znašala pogrebšina 20-dnevno povprečno mezdo.¹¹

Razvoj tekstilne industrije po razpadu Avstro-Ogrske in nastanku Jugoslavije

Sredi prve svetovne vojne je predilnica v Litiji prenehala obratovati, ker ji je zmanjkalo surovin.

⁹ Kresal, *Predilnica Litija*, str. 11–16.

¹⁰ Kresal, *Zgodovina socialne politike*, str. 21–30.

¹¹ Kobe-Arzenšek, *Tekstilna proizvodnja*, str. 399–402.

Stroje so ustavili 18. marca 1916 in odpustili večino delavcev. Nekaj jih je ostalo za vzdrževalna dela. Stalni delavci, mojstri in uradniki so med vojno prejeli denarne podpore. Tovarna je stala do maja 1920, ko je začela obnavljati svojo proizvodnjo. Leta 1923 je bila izvršena formalna nacionalizacija podjetja in ustanovljena je bila nova delniška družba Jugoslovanske tekstilne tvornice Mautner s sedežem v Ljubljani. Ob ustanovitvi je obsegala predilnico v Litiji in tkalnico v Preboldu.

Z nastankom jugoslovanske države leta 1918 se je Slovenija znašla v novem gospodarskem prostoru. Odrpelo se ji je veliko tržišče, kar ji je dalo prednost za nadaljnji razvoj. Prometne razmere so bile za razvoj industrije v Sloveniji ugodne. Železniško omrežje je bilo že zgrajeno in je v glavnem ustrezalo prometnim potrebam, prav tako ceste. Poštni in plačilni promet sta bila v glavnem dobro razvita, tudi telefonske in telegrafske zveze so bile razvite in dostopne v vseh večjih krajih. Razvoj industrije je omogočila tudi elektrifikacija Slovenije, ki se je začela že pred prvo svetovno vojno, intenzivno pa se je izvajala po njej. Do let pred drugo svetovno vojno so bila elektrificirana vsa industrijska središča.

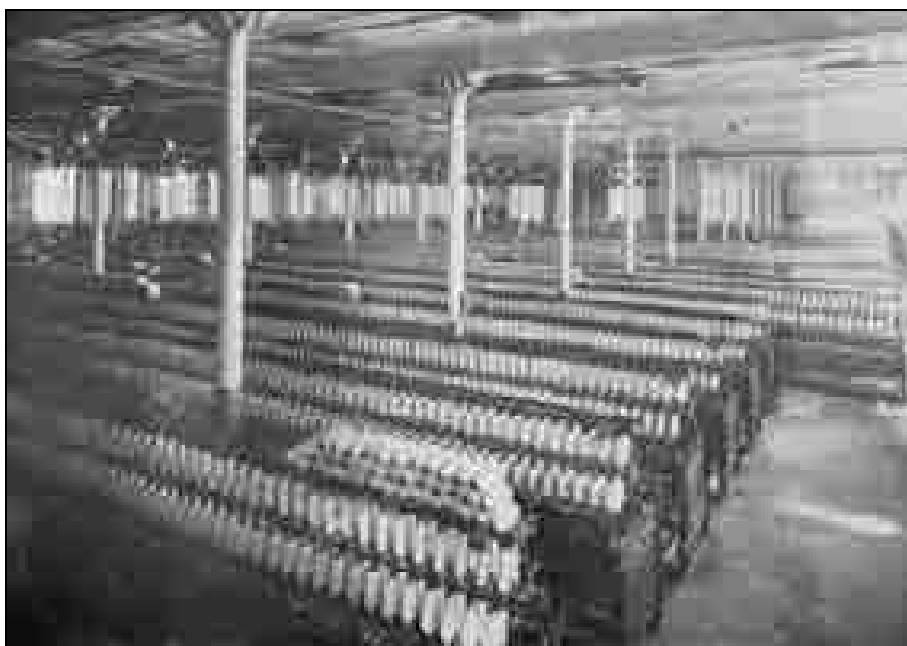
V Sloveniji so bile najpomembnejše industrijske panoge: tekstilna, kovinska in metalurška, ki so pomenile polovico vse industrijske proizvodnje. Po vložnem kapitalu in po številu delovnih mest je bila najpomembnejša tekstilna industrija, ki je imela eno četrtno vsega industrijskega kapitala in 27% delovnih mest. Skupna vrednost slovenske industrijske proizvodnje je znašala pred drugo svetovno vojno 4,2 milijarde dinarjev, kar je bilo tedaj približno tretjina vrednosti jugoslovanskega državnega proračuna.

Tekstilna industrija je v Sloveniji doživela največji razvoj v letih od 1922 do 1939. Ob nastanku Jugoslavije so bile v Sloveniji le tekstilne tovarne v Trzinu, Litiji in Preboldu z okrog 1350 delavci. Leta 1939 je bilo pri nas že 67 tovarn, tekstilnih delavcev pa okrog 17.000. Nastali so novi tekstilni centri v Mariboru, Kranju in Celju.

Ob nastanku stare Jugoslavije je bilo na njenem ozemlju 18 tekstilnih tovarn s 109.300 vreteni, 7.170 statvami in 5.250 zaposlenimi delavci. Izdevali so predvsem bombažno blago, v Srbiji tudi grobo volneno blago. Zahodna državna meja je od Slovenije odrezala dve tretjini tekstilne industrije; ostale so samo tovarne v Trzinu, Litiji in Preboldu. Na jugoslovanskem tržišču je bilo v prvih letih po vojni izredno pomanjkanje vsega tekstilnega blaga. Do razpada habsburške monarhije so bile njene južno slovanske dežele tržišče za močno razvito češko in avstrijsko tekstilno industrijo, srbsko tržišče pa je bilo izredno slabo preskrbljeno. Nove državne meje so ustvarile tudi nov gospodarski prostor. Prej normalni trgovinski odnosi na prejšnjem enotnem tr-

žišču so postali zunanjetrgovinski odnosi z deviznim ali klirinškim poslovanjem, ki so ga ovirale še carinske tarife in zapleteni meddržavni odnosi. Uvoz tekstilnega blaga je bil velik problem nove države in hiter razvoj tekstilne industrije je bil zelo pomemben v industrijskem razvoju Jugoslavije med dvema vojnoma. Država ga je pospeševala z visoko carinsko zaščito, s krediti, z zunanjetrgovinsko in devizno politiko ter z raznimi olajšavami, ki jih je dajala tujim in domačim podjetnikom. Omogočala je ustanavljanje podjetij z udeležbo tujega ali pretežno tujega kapitala. Industrialce je oproščala carin na uvoz tekstilnih strojev, tujim podjetnikom pa omogočala prenos celotnih tovarniških naprav. Tako gospodarsko politiko je omogočala tudi predimenzioniranost tekstilne industrije na Češkem in v Avstriji, ki je z razbitjem prejšnje monarhije izgubila širše tržišče za svoje tekstilne izdelke. Jugoslavija je postala za to industrijo izredno pomembno tržišče. Zaradi visoke carinske zaščite ga ni osvajala samo s svojimi izdelki, ampak je vlagala tudi svoj kapital, stroje ter nameščala tekstilne in finančne strokovnjake. Mnoga podjetja so preselila svoje tovarne v Jugoslavijo, investirala kapital, nekateri veliki tuji koncerni so ustanavljali svoje podružnice. Slovenija se je v novih gospodarskih in političnih razmerah zelo dobro znašla.

Slovenija, ki se je prej razvijala v senci močno razvitega gospodarstva v avstrijskih in čeških deželah, se je osvobodila konkurence močno razvite tekstilne industrije zunaj svojega ozemlja. V dvajsetletnem razvoju med dvema vojnoma sta postala Maribor in Kranj najpomembnejša tekstilna centra ne samo v Sloveniji, ampak tudi v Jugoslaviji. V Mariboru se je tekstilna industrija razvila najprej in je bila tudi pozneje najbolj razvita. V Kranju se je tekstilna industrija razvila nekaj let pozneje, dala pa mu je popolnoma svoj značaj. Druga mesta so pritegnila tekstilne podjetnike šele pozneje. Nobena lokacija starih treh tovarn (Trzin, Litija, Prebold) pa ni pritegnila podjetnikov, da bi v njeni bližini postavljali nove tekstilne tovarne. Do leta 1941 je bilo v Mariboru zgrajenih 15 večjih tekstilnih tovarn, v Kranju pa 8. V Ljubljani z okolico so bile 4 tovarne, v Celju 3, v Škofji Loki, Kočevju in Laškem po 2, v Trzinu, Grosupljem, Litiji, Preboldu in Majšperku je bila po ena večja tekstilna tovarna. Manjša tekstilna podjetja in pletilstvo so se razvijala v Ljubljani z okolico (10), okrog Domžal in Kamnika (5), Radovljice (4), Kočevja (3), okrog Maribora (12), Celja (6) in v Novem mestu (5); v Žireh in na Bledu se je razvilo industrijsko izdelovanje čipk in vezenin. V Celju, Mariboru, Murski Soboti in v Novem mestu je bilo 5 tovarn perila. V Škofji Loki, Radovljici in Domžalah so bile tovarne klubkov. V Ljubljani, Mariboru, Kranju in v Polzeli je bilo 7 večjih tovarn pletenin in nogavic.

Predilnica I leta 1932. Viden je transmisijski pogon. V ospredju stari prstančni stroji BROKS, ki so bili med vojno izločeni (Kresal, Predilnica Litija 90 let, str. 21).

Za Slovenijo je bila značilna predvsem bombažna tekstilna industrija. Le nekaj tovarn je predelovalo tudi celulozno vlakno, sintetično svilo, volno in lan. Domačih surovin ni bilo. Najprej se je razvila samo tkalska industrija; v tridesetih letih se je močnejše razvila tudi predilska industrija, vendar nikoli toliko, da bi lahko pokrivala vse potrebe domačih tkalnic. Zato so poleg surovega bombaža uvažali še velike količine bombažne preje. Tekstilne tovarne v Sloveniji so predelale 75% vsega surovega bombaža in 56% vse bombažne preje v državi. Več kot polovico vse jugoslovanske tekstilne industrije bombaža je bilo v Sloveniji. Vrednost tekstilne proizvodnje je bila največja v Sloveniji in je znašala 37% vse tekstilne industrije v državi, na Hrvaško je prišlo 30% in na vse ostalo ozemlje 33%. Na enega zaposlenega delavca je prišlo v Sloveniji 67.000 din vrednosti tekstilne proizvodnje, na Hrvaškem 54.000, v ostalih predelih pa 28.000 din.

Tekstilna industrija je bila najpomembnejša industrijska veja v slovenskem gospodarstvu med vojnama. Na prvem mestu je bila po vloženem kapitalu, po vrednosti proizvodnje in po številu zaposlenih delavcev. Nanjo je odpadlo 23% vsega osnovnega kapitala, ki je bil investiran v industrijo na Slovenskem do leta 1939, imela je 37% vseh delovnih mest v industriji in dajala je 25,5% vrednosti vse industrijske proizvodnje.¹²

Jugoslovanske tekstilne tvornice Mautner

Po prvi svetovni vojni se je Predilnica Litija še naprej razvijala v okviru Mautnerjevega tekstilnega koncerna. Razvila se je v eno največjih in najmodernejših enovitih predilnic v Jugoslaviji. Tekstilni koncern Mautner se je po razpadu avstro-ogrske monarhije razdelil na avstrijski del s sedežem na Dunaju pod vodstvom Bodencreditanstalta in na češki del s sedežem v Nachodu na Češkem pod vodstvom Živnostenske banke iz Prage; krovno družbo pa je predstavljala firma Vereenigde Textil Maatschappien Mautner N. V. s sedežem v Rotterdamu. Češka skupina je obsegala Mautnerjeve tekstilne tovarne na Češkoslovaškem in v Jugoslaviji, avstrijska skupina pa Mautnerjeve tovarne v Avstriji, na Madžarskem in v Romuniji. Podjetje Jugoslovanske tekstilne tvornice Mautner d.d. s sedežem v Ljubljani je bilo ustanovljeno 28. marca 1923. Nova delniška družba je prevzela v upravljanje tekstilni tovarni v Litiji in v Preboldu. Osnovna glavnica je bila 10 milijonov dinarjev in je bila po valorizaciji leta 1927 dvignjena na 20 milijonov dinarjev. Podjetje je formalno ustanovila Ljubljanska kreditna banka ob sodelovanju Mautnerja, dejansko pa dunajski Creditanstalt in Živnostenska banka iz Prage.¹³

Jugoslovanske tekstilne tvornice Mautner, d.d., so se razvile v eno največjih tekstilnih podjetij v Jugoslaviji. Ob ustanovitvi leta 1923 je imela družba samo tekstilni tovarni v Litiji in v Preboldu z okrog 15 milijoni din investiranega kapitala. Leta 1926 je

¹² Kresal, *Tekstilna industrija*, str. 52–103, 103–158.

¹³ *Compass* 1936, str. 692.

Predica ob novem predilnem stroju leta 1975 (Kresal, Predilnica Litija 90 let, str. 69).

kupila vse delnice Beograjske tekstilne industrije d.d., z 20 milijoni delniške glavnice. Beograjsko tekstilno tovarno je temeljito modernizirala in razširila v kombinat s 4200 vreteni, 650 statvami in 400 pletilnimi stroji, ki je zaposloval 1300 delavcev. Vrednost vseh investicij je narasla na 50 milijonov dinarjev. Zaradi finančne krize je morala leta 1930 prodati vse delnice Beograjske tekstilne industrije d.d.; prodala jih je Jugočeški iz Kranja za 29 milijonov dinarjev. V predilnico v Litiji in v tkalnico v Preboldu je Mautner investiral 68,9 milijona dinarjev kapitala. Predilnica v Litiji je imela 38.432 vreten in je leta 1939 izdelala 2352 ton bombažnega prediva v vrednosti 58,4 milijona dinarjev. V Preboldu je bila tkalnica s 500 statvami, belilnico, barvarno in tiskarno tkanin, ki je izdelala 8 milijonov metrov blaga v vrednosti 40,7 milijona dinarjev.¹⁴

Dodana vrednost v litijski predilnici je bila razmeroma majhna. Delavci so bili v litijski predilnici slabše plačani kot v drugih tovarnah istega podjetja, pa vendar so bili v Litiji stroški dela v dodani vrednosti dvakrat višji kot v čeških tovarnah. To kaže, kako malo so tuji lastniki vlagali v razvoj predilnice v Litiji.

Vrednost proizvodnje je od leta 1928 do 1933 znašala naslednje vsote v milijonih dinarjev: 18,636 din, 17,484 din, 15,093 din, 17,483 din, 16,671 din in 19,092 dinarjev. Čisti dobiček se je spreminjal nekoliko drugače; leta 1930 je znašal 2,432 milijonov dinarjev, leta 1931 se je zmanjšal na 1,678 milijonov dinarjev. Potem se je gibal na tej višini vse do leta 1935, ko se je zopet dvignil na 2,342 milijonov dinarjev. V poznejših letih je dobiček znašal prek 4 milijone dinarjev letno. Gospodarska kriza je bila v tekstilni industriji najhujša v letih 1932 in 1933 in po njej so se okoliščine spremenile. V tem času je bilo že veliko tekstilnih tovarn, več novih pa je nastalo ob začetku nove konjunktore. Začela se je močna notranja konkurenca za prodajo proizvodov, kar je imelo za posledico večje znižanje cen, zlasti surovim proizvodom. Domačih proizvodov pred inozemskimi konkurenti ni mogla več zaščititi uvozna carina, zato so zahtevali zvišanje zaščitnih carin. Proizvodni stroški preje v litijski predilnici so bili v primerjavi s češkimi tovarnami mnogo višji. Struktura lastne cene bombažnega prediva kaže, da so bile razlike predvsem v deležu stroškov dela.

Struktura lastne cene preje v Litiji in Nachodu leta 1935 (v dinarjih za 1 kg)

Strošek	Litija		Nachod	
Mezde in plače	3,787 din	11,2 %	2,150 din	7,2 %
Davki in druge dajatve	1,925 din	5,7 %	1,412 din	4,8 %
Drugi stroški, režija	1,926 din	5,7 %	1,073 din	3,6 %
El. energija, premog	1,489 din	4,4 %	1,156 din	3,9 %
Amortizacija	1,713 din	5,1 %	0,970 din	3,3 %
Bombaž	22,954 din	67,9 %	22,904 din	77,2 %
Skupaj lastna cena	33,794 din	100 %	29,665 din	100 %

¹⁴ Kresal, *Predilnica Litija*, str. 18–21.

V Litiji so proizvodni stroški za 1 kg preje znašali 18,89 centov, v Nachodu na Češkem pa 12,97 centov; cena bombaža je bila za obe tovarni enaka in sicer 40,82 centov za kilogram. Tržna cena preje št. 20 je bila 63 centov za kilogram, zaščitna carina je znašala 4,92 centov. Iz tega sledi, da je dobila domača predilnica 63 centov za 1 kg preje, tuja pa le 58,08 centa, ker je morala plačati 4,92 centa uvozne carine. Ker so bili proizvodni stroški litijske predilnice za tretjino višji od češke, je tuja predilnica, ki je izvažala v Jugoslavijo, kljub zaščitni carini zaslužila za 2,48 centa pri kilogramu preje več.¹⁵

Za predelavo 1 kg bombaža je litijska predilnica plačala 3,79 din mezde; vrednost, ki jo je predelani material pri tem pridobil, pa je znašala 22,01 din. Mezda je torej obsegala 17% te povečane vrednosti.¹⁶

Predilnica Litija se v okviru Mautnerjevega koncerna ni prebela iz svojega zaostalega povprečja; 30 let je bila v njegovem okviru. Strojno opremo tovarne so sicer večkrat prenavljali, tudi nove stroje so kupovali, osnovni koncept tovarne pa je ostal nespremenjen. Zastareli transmisijski pogon so ohranjali nespremenjen in poganjali so ga s parnim strojem. Parna turbina je sicer poganjala električni generator, a elektriko so uporabljali samo za pogon vodne črpalke in za razsvetljavo. Podi so bili betonski. Zračenje je bilo naravno skozi vrata in okna z veliko prepriha in s stenskimi ventilatorji. Tudi obseg proizvodnje je ostal nespremenjen in je znašal okrog 2.500 ton bombažnega prediva letno nizkih števil. Viskozna vlakna so predelovali samo v letih pred drugo svetovno vojno, ko je primanjkovalo bombaža.

Socialni in materialni položaj delavcev v okviru stare Jugoslavije

V obdobju med dvema vojnama se je v okviru Jugoslavije socialno politični položaj delavstva spremenil. Bolniško in nezgodno zavarovanje je ostalo z enakim obsegom pravic. Pokojninsko zavarovanje za delavce v industriji ni bilo uvedeno; imeli so ga samo rudarji, železničarji in javni uslužbenci. Uvedene so bile javne borze dela, ki so izvajale tudi zavarovanje za primer brezposelnosti. Uvedene so bile delavske zbornice kot interesne predstavnice delavcev. Uvedeni so bili delavski zaupniki kot zaščitniki pravic delavcev v tovarniških obratih, ki so jih redno volili vsi zaposleni. Uveden je bil osemurni delavnik, ki ga je bilo možno podaljšati s pristankom večine zapo-

slenih, kar so ugotavljali z glasovanjem. Pogoje dela, mezde in plače so urejali s kolektivnimi pogodbami v okviru podjetja, le izjemoma tudi v okviru panoge (gradbena 1935, tekstilna 1936).¹⁷

Življenjske razmere so se izboljšale, ko so prebrodili vojno in povojno pomanjkanje. Med veliko gospodarsko krizo je delavstvo najhujše prizadela brezposelnost, življenjske razmere pa so bile najslabše v letih 1933 in 1934. Delavska zbornica v Ljubljani je 8. julija 1934 izvedla obširno anketo o delavskih mezdah in življenjskih stroških. Ugotovitev so bile naslednje. Med prvo svetovno vojno in po njej so se realne mezde znižale za polovico. Nominalno so se sicer mezde zaradi povojne inflacije vsako leto podvojile, cene življenjskih potrebščin pa so se v tem času povečale za trikrat. Nominalne mezde so v letih 1923 in 1924 znašale povprečno 1032 din mesečno. Nato so se zniževale do leta 1929, ko so znašale 845 din, se v letih 1930 in 1931 zvišale na 858 din, nato pa močno padale do leta 1934, ko so znašale samo še 509 din. Nato so začele počasi naraščati in so 1939 znašale 654 din mesečno. Leta 1940 pa so že inflacijsko naraščale.

Nihale so tudi cene, vendar ne vse enako. Leta 1921 je tovarniški delavec za dnevno mezdo lahko kupil 4 kg krušne moke, naslednje leto 5,5 kg, v letih 1923 do 1928 od 6 do 7 kg, v letih krize 1929 do 1932 celo 9 kg, v letih 1933 in 1934, ko so bile mezde najnižje, pa le 6 kg moke. Govejega mesa je lahko v letih 1919 do 1920 kupil 1,5 kg, ko je bila mezda najvišja, pa celo 3 kg. Za par delavskih čevljev je bilo treba delati 10 dni.

Bolj objektivno sliko realne vrednosti delavskih mezd prikazuje cena košarice življenjskih potrebščin. Mesečna minimalna potrošnja odrasle osebe je vsebovala po računih Delavske zbornice v Ljubljani leta 1934 naslednje količine: 8 kg pšenične krušne moke, 2 kg koruznega zdroba, 1 kg testenin, 10 kg krompirja, 2 kg fižola, 1 kg riža, 1 kg sladkorja, 3 kg govejega mesa, 1 kg svinjske masti, 0,5 l olja, 0,25 kg surovega masla, 10 l mleka, 15 jajc, 2 kg sadja, 0,7 kg žitne kave in 0,3 kg soli. Ta količina hrane je vsebovala 90.424 kalorij, kar je pomenilo po 3.014 kalorij na dan. Za štiričlansko delavsko družino so računali tri take enote. Za minimum potrošnje oblike odraslega delavca so računali: na vsakih 5 let eno moško suknjo, vsako leto pa po eno obleko, 4 srajce, 4 spodnje hlače, 6 parov nogavic, 2 para čevljev in en klobuk. Za družino so računali pavšalno: za ženo 80% teh sredstev, za 2 otroka tudi 80%. Za stanovanjski minimum so imeli enosobno stanovanje s kuhinjo. Za kurjavo so računali 0,6 t premoga in 3 metre drv na leto, za razsvetljavo pa 3 kWh električne energije mesečno. Pri družini so upoštevali dve taki enoti. Podobne minimalne življenjske stroške je izračunavala tudi inšpekcija dela.

¹⁵ Kresal, *Zgodovina Predilnice Litija*, str. 32–38.

¹⁶ Za predelavo 1 kg preje v tkanino so plačali 8 do 10 din mezde; vrednost blaga se je s to predelavo povečala za 25 din. Mezde v tkalnicah so znašale 32 do 40% zvišane vrednosti blaga. Da je bila udeležba mezde pri zvišanju vrednosti blaga v predilnicah manjša, so razlagali s tem, da so predilnice zahtevale večje investicije in večje tveganje.

¹⁷ Kresal, *Zgodovina socialne politike*, str. 151–196, 283–286.

Mikalniki v novih prostorih po rekonstrukciji leta 1960. Stroji so bili predelani na posamični pogon, betonska tla je zamenjal parket (Kresal, Predilnica Litija 90 let, str. 37).

Življenjski stroški v Sloveniji 1921–1940 (v dinarjih)

Leto	Mesečni zaslužki	Stroški hrane	Eksistenčni minimum
1921	409	205	715
1925	980	325	1137
1930	871	300	950
1935	556	214	619
1940	806	279	799

Po teh podatkih so stroški za hrano naraščali v dobi inflacije do leta 1923, ko so za eno osebo znašali 382 din mesečno; potem so precej enakomerno padali do leta 1932, ko so znašali 239 din, sredi gospodarske krize leta 1933 so narasli na 261 din, bili leta 1935 najnižji (214 din) in potem počasi naraščali do leta 1939, ko so znašali 251 din, leta 1940 pa so se hitro zvišali na 279 din mesečno. Celotni stroški eksistenčnega minimuma so naraščali in upadali v enakem tempu in so znašali leta 1923 1.337 din, leta 1934 620 din in leta 1940 799 din mesečno. Realne mezde so bile najnižje v letih 1918 do 1922 in 1932 do 1934. Med gospodarsko krizo so se mezde znižale za 20%; tekstilna industrija je bila edina panoga, ki je med krizo mezde zvišala.¹⁸

Večina tekstilnega delavstva je v tridesetih letih prejelo 520 do 930 din na mesec. V Predilnici Litija so imeli bistveno višje zaslužke. Vpeljan pa je bil popoln akordni sistem plačevanja dela. Časovne mezde so dobivali v glavnem samo mojstri, skladiščniki in stalno zaposleno pomožno osebje.

¹⁸ Prav tam, str. 134–137.

Struktura delavskih zaslužkov v Predilnici Litija leta 1936 po kvalifikacijah

Kvalifikacija	Število delavcev	Neto mesečna plača	Eksistenčni minimum
VK	6	1.219 din	622 din
K	269	893 din	622 din
PK	111	711 din	622 din
NK	23	822 din	622 din
Skupaj	409	891 din	622 din

Podatki se nanašajo samo na tiste delavce, ki so bili junija 1936 zaposleni in so dobili izplačan zaslužek. Visoko kvalificirani (VK) so bili mojstri, kvalificirane (K) so bile predice in predelavci, pol kvalificirane (PK) so bile priučene pomožne delavke, nekvalificirani (NK) so bili stalno zaposleni pomožni delavci. Delavski zaslužki so bili določeni po kolektivni pogodbi, ki je bila sklenjena 26. junija 1935; podpisali sta jo obe delavski sindikalni organizaciji v predilnici, predsednik Delavske zbornice v Ljubljani in vseh osem delavskih zaupnikov predilnice na delojemalski strani in direktor Predilnice ter predsednik uprave na delodajalski strani. Vsi delavci niso bili sindikalno organizirani; organizirana je bila komaj polovica delavstva. Najmočnejši vpliv je imela Splošna delavska strokovna zveza iz socialističnih Ursovih sindikatov. Ker je bila ta strokovna (sindikalna) organizacija na razredni osnovi, so jo imenovali tudi rdeča. Krščansko socialistična Jugoslovanska strokovna zveza je imela v litijski predilnici manj članov. Liberalna Narodna strokovna zveza je imela svoje člane le med mojstri in uradniki. De-

lavske zaupnike so volili vsi zaposleni delavci; volilne liste so vložile vse tri strokovne organizacije. Največ glasov je dobila lista socialistične Delavske strokovne zveze in pet delavskih zaupnikov, dva delavska zaupnika so dobili krščanski socialisti, enega pa narodni socialisti.

Predilnica je zaposlovala razmeroma veliko število delavcev. Mnogi so stanovali v delavski koloniji. Prve hiše in dekliški dom Na stavbah so zgradili še pred prvo vojno. Večji obseg gradnje delavske kolonije pa je bil po letu 1923. Zgrajenih je bilo sedem stanovanjskih hiš in dekliški dom. Dekliški dom je imel osem spalnic in bolniško sobo ter gledališko dvorano. V dekliškem domu je dobilo stanovanje 120 samskih delavk. Delavske hiše so imele po štiri stanovanja in več samskih sob. Večja stanovanja so imela po dve sobi in kuhinjo, manjša stanovanja pa po eno sobo in kuhinjo. Stanovanja so bila opremljena z vodo in elektriko. Vsako stanovanje je imelo tudi večji zelenjavni vrt na 48 ha velikem posestvu, ki je bilo v lasti podjetja. V tovarniških stanovanjih je živelo 458 delavcev z 825 družinskimi člani. Več kot polovica tovarniških delavcev je stanovala v delavski koloniji. V tovarniških stanovanjih je stanovalo tudi 22 uradniških družin, ki so štejele 61 ljudi.¹⁹

V letu pred drugo svetovno vojno je litjska predilnica izdelala 2.500 ton prediva v dveh izmenah s 565 zaposlenimi delavci. Že v začetku septembra 1939 so morali zaradi pomanjkanja bombaža omejiti obratovanje na štiri dni v tednu. V skladiščih so imeli samo še dva tisoč bal ameriškega in 500 bal indijskega bombaža, kar je zadostovalo samo za pol leta obratovanja. Od 1. junija 1940 so v tovarni delali samo še s polovičnim delovnim časom; delali so v izmenah. Vsaka skupina je delale po tri tedne, potem pa je bila tri tedne na dopustu. Za čas dopusta so dobili delavci po 20 din tedenske podpore. Odpustili so 20 delavcev in grozilo je še večje odpuščanje. To je povzročilo med delavci veliko nezadovoljstvo, ki ga je vodstvo podjetja skušalo nevtralizirati tudi s pomočjo kulturbunda. V litjski predilnici je delovala celica kulturbunda, ki so jo sestavljali predvsem tuji tehnični strokovnjaki in nekateri mojstri pod vodstvom tovarniškega ravnatelja Dontha. Ko so ti med delavstvom zaznali politični nemir in nezadovoljstvo v razmerah rastoče druginje, so predlagali zvišanje plač za 10% in novo ureditev plačnih razmerij. Na predlog upravnega svetnika dr. Hansa Friedla, ki je v delniški družbi zastopal nemški kapital, so v začetku leta 1941 pooblastili ravnateljstvo, »da na novo uredi prejemke uradnikov in delavcev, ker je druginja naraščala in se je bilo bati revolucionarnega nastopa delavstva zaradi napetih razmer v svetu«.²⁰

Litjska predilnica med nemško okupacijo

Začela se je druga svetovna vojna. Po nemški okupaciji je bilo Mautnerjevo podjetje zaplenjeno. Ustanovljeno je bilo novo podjetje, ki je bilo vključeno v plan nacističnega gospodarstva. Nemška vojska je zasedla Litijo 13. aprila 1941. Dne 18. aprila 1941 je bila zadnja seja upravnega sveta delniške družbe Jugoslovanske tekstilne tvornice Mautner. Dr. Hans Friedl je predlagal sklep, da se poveri Emerichu Kislingerju vrhovno vodstvo družbinih poslov, podelili so mu prokuro in mu dali naziv ravnatelja. Sprejeli so tudi sklep, da se nearijskim nameščencem družbe takoj odpove služba in se jih izplača, kot se po zakonu zahteva. Poimensko so našteali pet vodilnih uslužbencev. Odstopili so vsi upravni svetniki. Izredni občni zbor delniške družbe je bil nato 22. julija 1941 na Dunaju; prisotni so bili novi člani upravnega svet in sicer: dr. Hans Friedl in dr. Erich Hulek kot predstavnika Creditanstalta in Friedrich Rädhammer kot predstavnik šefa civilne uprave. Izredni občni zbor je vodil Hans Friedl, ki je uvodoma ugotovil, da je vseh 100.000 delnic položil Creditanstalt. Spremenili so ime družbe v Littai-Pragwalder Textilwerke in sedež prenesli v Maribor. Proizvodnja se je prepolovila. Ko je zmanjkalo bombaža, so predli celulozno volno, ki so jo uvažali iz Nemčije. Oktobra 1944 je proizvodnja prenehala, ker so bile tovarniške naprave tako poškodovane, da obratovanje ni bilo več možno.²¹

Razvoj tekstilne industrije v Sloveniji po letu 1945

Obnova se je začela takoj po končani vojni in je imela pomen splošne ljudske akcije za čim hitrejšo odpravo vojne škode. Za obnovo so črpali finančna sredstva iz sklada za obnovo države in pomoč opustošenim krajem. Ta sklad je nastal iz sredstev od prodaje Unrinega blaga, iz dohodkov od odbitkov pri zamenjavi denarja in od zaplenjenih vojnihih dobičkov ter iz zaplenjenega premoženja. Zelo pomemben prihranek sredstev pri obnovi pa je predstavljalo dobro organizirano udarniško delo. Tekstilna industrija je razmeroma hitro obnovila proizvodnjo in se še hitreje razvijala. Leta 1940 je bilo v slovenski tekstilni industriji zaposlenih okrog 18.000 delavcev, leta 1950 jih je bilo 32.000, do leta 1980 se je to število povečalo na 52.000 delavcev. Večina je bila zaposlena v bazični tekstilni industriji; povečali so se obrati volne, sintetičnih vlaken in svile. Številna manjša tekstilna podjetja so po porzavljenju prenehala obratovati. Tekstilna industrija se je začela razvijati na novih lokacijah, širila se je na Dolenjsko, v Belo krajino, Prekmurje in na Primorsko. Namesto prejšnjih tekstilnih centrov se

¹⁹ Kresal, Predilnica Litija, str. 21–35.

²⁰ Kresal, Razvoj Predilnice Litija str. 97.

²¹ Prav tam, str. 98–100, 106–107.

Predilnica Litija v primerjavi z vso tekstilno industrijo v Sloveniji leta 1978 po panogah²²

Tekstilna panoga	Število podjetij	Število delavcev	Prihodek v mil. \$	Prihodek na delavca
Predilnica Litija	1	1.160	25,4 mil. \$	21.896 \$
Tkalnice, predilnice	14	18.244	323,5 mil. \$	17.733 \$
Dekorativne tkanine	18	9.118	242,4 mil. \$	26.585 \$
Konfekcija	23	14.648	219,6 mil. \$	14.991 \$
Pletenine, perilo	12	10.514	142,1 mil. \$	13.517 \$
Skupaj	67	52.524	927,6 mil. \$	17.661 \$

je razvijala policentrično in razprostranjena je bila po vsej Sloveniji. Velikost Predilnice Litija v slovenski tekstilni industriji prikazuje zgornja tabela.²³

Do leta 1978 se je v Sloveniji razvilo 67 večjih tekstilnih podjetij s 155 industrijskimi obrati, ki so zaposlovala 52.524 delavcev. To število je predstavljalo 15,2 odstotkov vseh industrijskih delavcev v Sloveniji. Vrednost tekstilne proizvodnje je predstavljala 10% vrednosti vse industrijske proizvodnje v Sloveniji. Vloga in pomen tekstilne industrije je opredeljevala stopnja splošnega gospodarskega razvoja Slovenije. V industrijsko nerazvitem obdobju pred drugo svetovno vojno je bila tekstilna industrija s 25,5% vrednosti vse industrijske proizvodnje na prvem mestu tako po številu zaposlenih kot po splošnem pomenu za nacionalno gospodarstvo. V razvitejšem obdobju se je njen pomen zmanjšal. Leta 1975 je bil njen delež 13,4% vrednosti vse industrijske proizvodnje in 7% vrednosti družbenega proizvoda slovenskega gospodarstva, leta 1978 pa le še 10% prvega kazalnika. Drugo mesto slovenske tekstilne industrije leta 1978 je bil realen odraz njene gospodarske moči, ki jo je omogočalo domače tržišče. V osemdesetih letih tak razvoj ni bil več mogoč, zaradi ekonomske neučinkovitosti pa izvozna usmeritev ni bila dovolj uspešna in številna podjetja so začela propadati. V devetdesetih letih se je ta trend samo še poglobil. Število delovnih mest se je zmanjševalo in sredi leta 2009 jih je bilo samo še 18.000. Podobno je šlo tudi v Litiji.

Razvoj Predilnice Litija v državni in družbeni lasti do njene stote obletnice leta 1986

Predilnica ni mogla obnoviti svojega obratovanja takoj po končani vojni. Najprej je bilo treba izvršiti najnujnejša popravila in odstraniti posledice vojne. Transformatorska postaja in črpalka za industrijsko vodo sta bili razstreljeni. Najnujnejše je bilo kmalu popravljeno in 13. junija 1945 je predilnica začela

obratovati v eni izmeni s 13.272 vreteni. Popravila so medtem nadaljevali, da bi za obratovanje usposobili še ostala vretena. Hkrati je bilo treba poskrbeti za manjkajočo delovno silo, za tehnično osebje in za predice. Prvo prejo je obnovljena predilnica izdelala še iz starih zalog viskoznega vlakna, ki ga je bilo v tovarniških skladiščih še 95 ton. Prve dobave bombaža so prišle iz Unrine pomoči in iz ruskega uvoza. Predilnica je zopet prešla na proizvodnjo bombažnega prediva. Septembra 1945 je bila vpeljana druga izmena in šele novembra 1946 je začela tovarna obratovati v treh izmenah na 28.120 vretenih. Število zaposlenih se je povečalo na 542 delavcev.²⁴

Pogon strojev je bil dolgo časa zelo pereč problem. Najprej je parna turbina poganjala skupinske transmisije po oddelkih. Poganjala je tudi generator izmeničnega toka za potrebe vodne črpalke in dinamo za istosmerni tok, ki je omogočal razsvetljavo tovarniških prostorov. Ko je aprila 1946 turbina popolnoma odpovedala, so spravili v pogon dva zastarela parna stroja, kar je bila začasna rešitev do leta 1947, ko je bila zgrajena nova transformacijska postaja, ki je omogočila priključitve tovarne na elektroenergetski sistem prek daljnovoda iz kalorične centrale Trbovlje. Še naprej je ostal problem posamičnega pogona namesto zastarelega transmissijskega pogona. Ta problem je bil rešen šele leta 1958, ko so začeli premeščati stroje v novozgrajene prostore. Transmissijski pogon so ukinili in vsi stroji so bili predelani na posamični pogon. Zgrajena so bila nova skladišča z industrijskim tirom in spremenjen je bil tudi notranji transport z uvedbo primernih prevoznih sredstev (premična akumulatorska dvigala, pomožni žerjav in drugo). V vseh prostorih tovarne je bil položen parketni pod in urejena je bila nova boljša razsvetljava. Urejene so bile sodobne umivalnice, toaletni prostori in garderobe za delavce.²⁵

Litijska predilnica je ves čas izdelovala bombažno prejo. Med drugo svetovno vojno so začeli po istem postopku izdelovati tudi viskozno prejo, leta 1962 še sintetično prejo. Izdelana preja se lahko tudi previja in suka v navadne ali efektne sukance, ki imajo višjo ceno in večjo dodano vrednost. Bombaž, celulozna in sintetična vlakna se predejo vsaka zase

²² Tabela je sestavljena po podatkih publikacije *150 let slovenske tekstilne industrije*, str. 46–71. Dinarske vrednosti, ki so navedene v publikaciji, so preračunane v dolarske vrednosti po podatkih o deviznih kurzih za leto 1978 (*Statistični go-dišnjak*, str. 149).

²³ *150 let slovenske tekstilne industrije*, str. 46–71.

²⁴ Kresal, *Razvoj Predilnice Litija*, str. 112–113.

²⁵ Prav tam, str. 113–117.

*Predica pri rekonstruiranem prstančnem stroju SACM leta 1969
(Kresal, Predilnica Litija 90 let, str. 69).*

in preja mora biti čista. Po potrebi vlakna lahko tudi mešajo v določenem razmerju, ne smejo pa se med seboj onesnaževati. Zato je postopek čiščenja, rahljanja in predenja potekal v zaprtih sistemih za vsako surovino posebej. Za neprekinjeno proizvodnjo bombažne, viskozne in sintetične linije v več barvah in mešanicah je bila potrebna popolna rekonstrukcija tovarne. Za izvedbo širše in popolne rekon-

strukcije tovarne je podjetje v sodelovanju s Tekstilnim inštitutom v Mariboru izdelalo investicijski program in leta 1959 sklenilo pogodbo z Investicijsko banko v Ljubljani o financiranju naložbe. Tehnični razvoj tovarne je potekal več let. Učinek rekonstrukcije in modernizacije tovarne je bil večja količina proizvodnje, boljša kvaliteta in večji dohodek podjetja.

Struktura lastne cene prediva v Litiji 1935–1985 v deležih stroškov, izraženih v odstotkih²⁶

Strošek	1935	1960	1965	1970	1975	1980	1985
Surovina	67,9	64,36	69,71	58,37	58,46	59,3	59,1
Drugi mat. stroški	5,7	3,62	3,82	10,03	6,25	7,6	8,5
Premog, elektrika	4,4	3,07	2,23	1,44	1,74	3,8	2,4
Amortizacija	5,1	1,82	2,34	6,73	11,03	5,2	5,0
Davki, prispevki	5,7	17,62	5,48	4,05	6,17	6,1	6,7
Osební dohodki	11,2	9,51	16,42	19,38	16,35	18,0	18,3
Skupaj	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100%

²⁶ Ta in naslednja tabela sta sestavljeni po podatkih iz monografije *Zgodovina predilnice Litija 1886–1986*, str. 91–165. Za razvoj podjetja od leta 1961 dalje so gradivo zbrali sodelavci Predilnice pod vodstvom avtorja in je bilo leta 1986 shranjeno v podjetju. Tam je bilo tudi vse izvirno gradivo o razvoju delovne organizacije od leta 1961 do 1985. Delo je bilo organizirano tako, da so na osnovi avtorjeve dispozicije zbirali in obdelovali gradivo po posameznih zaokroženih področjih. Ti sodelavci so bili: Martina Kralj (Razvoj delavskega samoupravljanja, Delavci in njihove socialne razmere, Sodelovanje pri upravljanju družbenopolitične skupnosti in samoupravnih interesnih skupnosti); Matic Malenšek (Obveščanje); Stane Črne (Tehnični razvoj Predilnice

Litija 1960–1985, Razvoj posameznih oddelkov, Proizvodnja od leta 1960); Andrej Kralj, Darko Primožič (Investicijske naložbe v osnovna sredstva); Andrej Kralj (Poslovna sredstva, Dinamika proizvodnje, Poslovni uspeh); Meta Mlakar, Mirko Dolinšek, Viktor Samec (Preskrba s surovinami, Svetovna situacija bombaža, Prodaja preje); Vera Bric (Delavci in njihove socialne razmere, Razvoj zaposlovanja, Upokojeanci, Direktorji 1945–1985); Ani Povše (Nagrajevanje); Jolanda Jakič (Posvetovalnica, Obrat družbene prehrane, Počitniški dom in letovanje delavcev); Andrej Krhlikar, Franc Lesjak (Izobraževanje); Franc Mali (Razvoj SLO); Ivan Markelc (Delo sindikata, Družbenopolitične organizacije v Predilnici Litija).

Struktura lastne cene prediva kaže primerljivost stroškov proizvodnje socialističnega obdobja s stroški predvojnega kapitalističnega obdobja. Stroški surovine so se bistveno zmanjšali leta 1970 zaradi dveh okoliščin: padle so cene bombaža in povečal se je delež cenejših sintetičnih vlaken. Povečali so se drugi materialni stroški (barve, kemikalije). Do leta 1980 so se za polovico zmanjšali stroški za energijo. Pred vojno so bili to stroški premoga za pogon strojev in ogrevanje. Leta 1958 je bil izveden prehod na električno energijo, ki je bila takrat cenejša. V letu 1980 se je ta postavka povečala zaradi uvedbe popolne klimatizacije tovarne, ki je zelo povečala porabo energije, in zaradi podražitve elektrike. Amortizacija osnovnih sredstev je bila prvih 20 let po vojni izredno nizka, ker se je akumulacija pretakala v razvoj bazične industrije. Šele po gospodarski reformi leta 1965 se je iz sredstev amortizacije lahko financirala modernizacija tovarne in je znašala 6,73%, leta 1975 celo 11,03%, po letu 1980 pa okrog 5% tako kot pred vojno. Na davke in prispevke podjetje ni moglo vplivati.

Osebnih dohodkov so bili prva leta po vojni administrativno določeni in so do gospodarske reforme leta 1965 znašali nekoliko nižji delež proizvodnih stroškov kot pred vojno; pred vojno so plače znašale okrog 11% proizvodnih stroškov, po vojni pa okrog 10%. Po gospodarski reformi so plače znašale okrog 18% proizvodnih stroškov. Ker je bruto proizvod Predilnice naraščal, so naraščale tudi plače zaposlenih in sicer do leta 1980 po stopnji 20% letno, potem pa zaradi visoke inflacije rast osebnih dohodkov v dinarjih ni več primerljiva.

Velik del sredstev je predilnica dajala tudi za reševanje stanovanjskih problemov svojih delavcev. Že pred vojno je veliko delavcev stanovalo v delavski koloniji. Od leta 1961 do 1985 je Predilnica zgradila in odkupila 300 novih stanovanj, prenovila stari predvojni stanovanjski fond in s krediti omogočila svojim delavcem izgradnjo 236 individualnih hiš.

Velik del zaposlenih je bil že drugi ali tretji rod, ki je delal v Predilnici Litija. Vsi so bili stalno zaposleni, za določen čas je bilo le 6% zaposlenih. Večina se jih je zaposlila in upokojila v Predilnici. Niso pa vsi dočakali starostne pokojnine; velik del se jih je upokojil invalidsko. Do leta 1980, ko se je upokojevala predvojna generacija in prva povojna generacija delavcev, je bilo 31% invalidskih upokojitev. Šele v letih 1980 do 1985 se je delež invalidskih upokojitev znižal na 12%.

Predilnica Litija je imela organizirano socialno službo, ki je skrbela za socialne in zdravstvene razmere svojih delavcev in je veliko vlagala v to dejavnost. V svojem obratu družbene prehrane so dobivali topel obrok in malice vsi zaposleni. Imeli so velike zmogljivosti v svojih počitniških domovih. Leta 1985 je v počitniških domovih Predilnice Litija letovalo 449 delavcev in 729 njihovih svojcev.

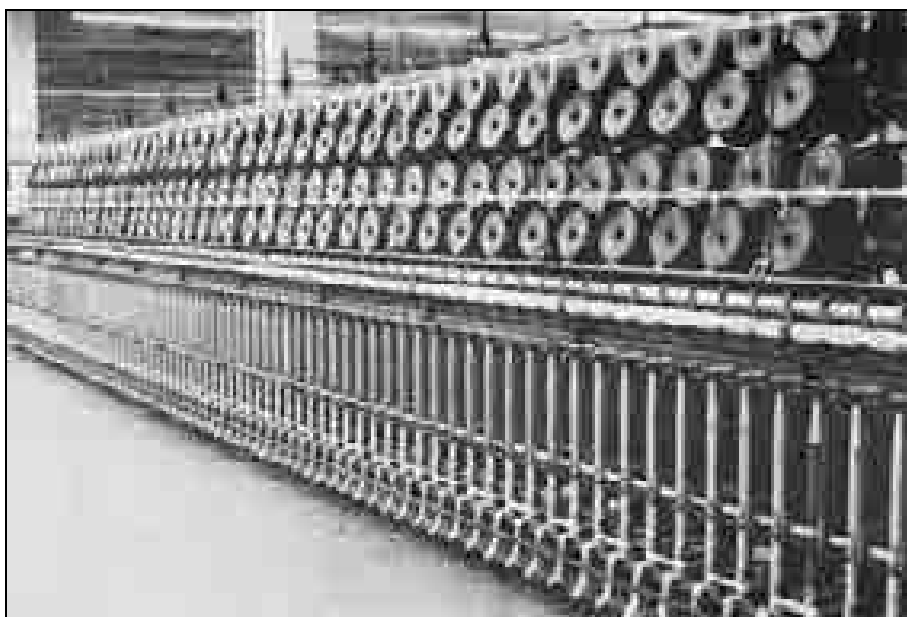
Povprečno je letovalo vsako leto več kot ena tretjina delovnega kolektiva. Predilnica Litija je imela naslednje počitniške kapacitete: počitniški dom v Novigradu, kočjo na Veliki planini in dom v Gozd Martuljku; počitniške prikolice je imela v Fažani, Runkah, Stupicah in na Krku ter dve sobi v Termah Čatež. Organizirano je imela službo za varstvo pri delu in za zdravstveno varstvo. Za svoje delavce je Predilnica Litija dobro skrbela in v to dejavnost je veliko vlagala.

Tehnični razvoj tovarne je potekal več let. Montaža nove čistilnice bombaža in proizvodne linije za viskozno in sintetično predivo je bila izvedena v letih 1961 do 1962. Do leta 1971 je bila zgrajena nova predilnica sintetične I in II. V letih 1972 do 1974 so izvajali modernizacijo in rekonstrukcijo previjalnice in sukalnice in leta 1975 je začela obratovati nova efektivna sukalnica. Sredi 70. let so razvili visoko produktivne brezvretenske predilne stroje, ki so bistveno skrajšali tehnološki postopek predenja; izločen je bil postopek predpredenja na flyerjih. Montažo novih OE predilnih strojev v predpredilnici sintetične so izvedli leta 1980. Montažo novih strojev v predilnici bombaža I in II so končali leta 1985. Razvoj proizvodnje in velikost tovarne v letih 1945 do 1985 prikazuje naslednja tabela.

Število delavcev, vreten in velikost proizvodnje Predilnice Litija od 1945 do 1985

Leto	Število delavcev	Število vreten	Proizvodnja ton	Vrednost proizvodnje v mil. din
1945	542	13.272	683	1.607
1950	959	28.120	3.362	2.569
1955	807	30.644	3.082	2.434
1960	736	36.000	3.843	3.037
1965	809	42.176	4.397	3.677
1970	881	44.876	4.472	4.279
1975	1.158	68.353	6.317	6.113
1980	1.108	65.834	6.528	6.313
1985	1.013	62.602	7.973	7.600

Vrednost proizvodnje je preračunana po cenah iz leta 1985. Svoje izdelke je Predilnica Litija prodajala predvsem v Sloveniji in v republikah bivše skupne države; izvažala je manjši del svoje proizvodnje. Za sintetično prejo in efektne sukance je dosegala dvainpolkrat večji iztržek, zato so proizvodnjo sintetične preje povečevali in do leta 1985 se je količina bombažne in sintetične preje izenačila. Največji finančni uspeh je podjetje dosegalo v letih 1970 do 1980, ko je bila vsa proizvodnja tudi prodana. V 80. letih je finančni uspeh podjetja padel kljub povečani proizvodnji. Leta 1985 je začelo število zaposlenih padati, tudi število vreten se je zmanjšalo.

*Nov sukalni stroj Allmat, format 450 mm, leta 1972
(Kresal, Predilnica Litija 90 let, str. 69).*

Zaključek

Predilnica Litija je bila največje in najpomembnejše industrijsko podjetje v občini Litija tako glede narodnega dohodka, ki ga je ustvarjala, kot glede števila delavcev, ki so bili zaposleni v njej. Predilnica je predstavljala polovico vseh industrijskih delavcev in skoraj tretjino vseh zaposlenih v občini Litija. Predilnica in njeni zaposleni so bili zato ves čas pomemben dejavnik razvoja vsega gospodarskega, družbenega, političnega in kulturnega življenja občine in so dajali mestu svoj značaj. Litija je bila v bistvu njihovo mesto.

Predilnica Litija je bila pomemben gospodarski obrat prvih 60 let svojega delovanja, ko je bilo podjetje v tuji lasti. Naslednjih 50 let je bilo podjetje v državni in družbeni lasti; medsebojni vpliv lokalne skupnosti, politike in tovarne se je močno povečal. Razvoj mesta in tovarne je bil velik in uspešen. Skoraj 20 let je minilo, odkar je tovarna zopet v privatni lasti. Predilnica Litija, d.d. je v domači lasti, domače je vodstvo, ki izhaja iz Litije, živi v Litiji in tudi dela za Litijo. Podjetje po tranziciji ni propadlo kot večina tekstilne industrije v Sloveniji, je nazadovalo, a še obratuje.

V slovenski tekstilni industriji je litijska predilnica pomenila enega največjih predilskih obratov in edino veliko tekstilno tovarno, ki je bila solo-

predilnica. Število zaposlenih delavcev je nihalo od 300 do 450 v prvem obdobju obratovanja pod firmo komanditne družbe Schwarz, Zublin pred prvo svetovno vojno. Ko je bila predilnica v okviru Mautnerjevega tekstilnega koncerna, je bilo v tovarni zaposlenih okrog 650 delavcev do druge svetovne vojne, med vojno se je število zmanjšalo, oktobra 1944 je prenehala obratovati. V obeh obdobjih je podjetje imelo v lasti še drugo dopolnilno tekstilno tovarno, in sicer do prve svetovne vojne tkalnico v Varaždinu z 220 zaposlenimi, v drugem obdobju pa tkalnico v Preboldu z okrog 350 zaposlenimi delavci. Ko je bila litijska predilnica v državni lasti, je od leta 1946 do 1950 v tovarni delalo od 900 do 1200 delavcev. Ko je bila tovarna v družbeni lasti, je število zaposlenih znašalo od 700 do 800 delavcev, ko pa je bila v osemdesetih letih zgrajena nova tovarna, se je število zaposlenih zvišalo na 1000 do 1200 delavcev. Po tranziciji in preoblikovanju družbenega podjetja v delniško družbo je število zaposlenih delavcev padlo na okrog 650 in tudi proizvodnja se je zmanjšala za več kot 42%. Po tranziciji v devetdesetih letih se je število zaposlenih delavcev zopet prepolovilo in leta 2005 je bilo v predilnici zaposlenih samo še 385 delavcev. Tudi obseg proizvodnje se je zmanjšal. Del tovarne je ostal prazen.

LITERATURA

- 150 let slovenske tekstilne industrije*. Ljubljana : Center za sodobno oblačenje in opremo Ljubljana, 1978.
- Brezigar, Milko: *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva*. Celje : Omladina v Ljubljani, 1918.
- Compass: Finanzielles Jahrbuch 1936. Rumänien-Jugoslawien*. Wien : Compassverlag, 1936.
- Compass: Finanzielles Jahrbuch für Österreich-Ungarn*, Band 2. Wien : Compassverlag, 1915.
- Jugoslavija 1918–1988, Statistički godišnjak*. Beograd : Savezni zavod za statistiku, 1989.
- Kobe-Arzenšek, Katarina: *Tekstilna proizvodnja in njena industrializacija na Slovenskem od začetka 19. stoletja do leta 1918*, I. del. Ljubljana, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 1979 (doktorska disertacija).
- Kresal, France: *Predilnica Litija v Litiji 1886–1976. Predilnica Litija 90 let*. Litija : Predilnica Litija, 1976.
- Kresal, France: *Razvoj predilnice Litija, ob 75 letnici*. Litija : Predilnica Litija, 1961.
- Kresal, France: *Tekstilna industrija v Sloveniji*. Ljubljana : Založba Borec, 1976.
- Kresal, France: *Vloga in pomen tekstilne industrije v industrializaciji 19. stoletja na Slovenskem. Kronika 17*, 1970, str. 85–91.
- Kresal, France: *Zgodovina predilnice Litija 1886–1986, Predilnica Litija 100 let*. Litija : Predilnica Litija, 1986.
- Kresal, France: *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1997.

S U M M A R Y

The hundred-year development of the Litija Spinning Mill 1886–1986

The Litija Spinning Mill was founded in 1886 under the name Schwaz, Zublin & Co. The factory commenced its operation with 3250 spindles and 96 weaving machines, employing 150 workers. During the first decade of operation the enterprise only set up a spinning mill with the capacity of 24,000

spindles, but no weaving factory. The latter was built in Varaždin in 1901 with the capacity of 160 spindles. Thenceforth, Litija employed between 350 and 450 workers and Varaždin 220.

After the limited partnership was terminated in 1909, the textile factory in Litija passed into the ownership of the Brunner family in Trieste. The Brunners merged the Litija Spinning Mill with its own factories in Gorizia and Rhonchi under the Ritter, Rittmayer & Co. That same year the establishment in Litija underwent a technical modification. The spinning mill was modernised and expanded with new machinery to the capacity of 34,000 spindles, and the weaving factory was moved to Gorizia. In 1912 the Litija Spinning Mill was taken over by the Mautner Textile Works Incorporation, within the framework of which the spinning mill employed around 650 workers until World War II; during the war the number of workers declined and the spinning mill was put out of operation in October 1944. During both periods the company also owned another auxiliary textile factory, the weaving facility in Varaždin with 220 workers until World War I and later the weaving facility in Prebold with around 350 workers. During the period 1946–1950, when the Litija Spinning Mill was brought under state ownership, it employed between 900 and 1200 workers; later, under social ownership, the number of workers ranged between 700 and 800, and following the construction of a new factory in the 1980s it increased to between 1000 and 1200. After the period of transition in which the Litija Spinning Mill underwent the transformation from a socially-owned enterprise to a public limited company, the number of its workers dropped to about 650 and its production decreased.

The Litija Spinning Mill was one of the largest spinning factories in Slovenian textile industry. Ever since its establishment it produced cotton yarn, but during World War II it expanded its activities with the production of viscose yarn as well as synthetic yarn from 1962 onwards. Its production was mainly intended for the domestic market and only a small share for exports. The spinning mill built a large number of apartments in Litija for its workers and by granting favourable loans also ensured the construction of a large number of residential houses.